

1956 mint menekültválság

Új olvasatok egy ismert történethez

Jelen lapszámunkat az 1956-os forradalmat követő menekültválságnak szenteljük. A jelenkori menekültkérdés történeti, jogi, szociológiai és társadalomantropológiai kutatása jelentős fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben, és ma már önálló tudományágat képvisel, saját kutatóközpontokkal¹ és szakmai folyóiratokkal.² Amikor 2015 elején elkezdtuk tervezni a következő év lapszámainak tematikáját, és az 1956. év eseményeinek szenteltük a harmadik számot, még nem tudhattuk, hogy néhány hónap múlva a közel-keleti háborús övezetekből Európába érkező milliós nagyságrendű menekülttömeg fogja uralni a magyar és a nemzetközi közbeszédet. Mint történészek és gondolkodó állampolgárok tanúi lehettünk annak, hogy a migráció egyszerű idegenrendészeti és államigazgatási feladtból korunk egyik meghatározó társadalmi, politikai, biztonsági és erkölcsi kérdésévé vált.

Magyarországot – mint a mai migrációs útvonalak egyik tranzitországát – különösen nagy mértékben érintette a korábban soha ilyen intenzitással nem tapasztalt jelenség. A magyar társadalom döntően érzelmi alapon reagált a válságra. A háborús menekültekkel és a gazdasági bevándorlókkal kapcsolatos közvita rányomta bélyegét az 1956-os forradalom 60. évfordulója alkalmából ismét felélénkült tudományos közbeszédre is, így az új migrációs válság következtében egyre nagyobb figyelmet kapott a szakirodalomban az akkori menekültkérdés. Ebben a feszült légkörben vált népszerűvé az a tudományos szempontból erőltetett párhuzam, amit egyes kutatók, újságírók és kortársak vontak a menekültek befogadásával kapcsolatban: az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadását humanitárius-erkölcsi elvekre hivatkozva szembeállították a mai magyar kormányzat menekültellenes politikájával.³ Mások az 1989. évi „határnyitás”-ban és a keletnémet állampolgárok továbbutaztatásában játszott pozitív magyar szerepet hasonlították össze a Közel-Keletről és Ázsia egyéb részeiből érkezők befogadását visszautasító

1 Például az Oxfordi Egyetemen 1982-ben létrehozott *Refugee Studies Centre* és a Sydney-i Egyetem által működtetett *Kaldor Centre for International Refugee Law*.

2 *Journal of Refugee Studies* (alapítva 1988); *International Journal of Refugee Law* (alapítva 1989); *Journal of Immigrant & Refugee Studies* (alapítva 2002).

3 Krastev, Ivan: Eastern Europe's Compassion Deficit. In: *The New York Times*, September 8, 2015; Szirtes, George: Hungarians fought for freedom in 1956, not Viktor Orbán's rabble-rousers. In: *The Guardian*, October 1, 2016.

kormányzati politikával.⁴ Távól tartva magunkat és folyóiratunkat az aktuálpolitikai vitáktól, fontosnak ítéltük az 1956-os menekültválság alapos és higgadt megismerését. Ezért döntöttünk amellett, hogy a Magyarországról 1956 késő őszen távozó közel kétszáz ezer ember történetével tisztelgünk a forradalom előtt. Úgy gondoljuk, hogy az 1956-os magyar menekültkérdés nemzetközi kontextusának feltárása nemcsak új értelmezési kereteket nyújt a magyar forradalom megértéséhez, de elkerülhetővé teszi a felszínes és félrevezető párhuzamokat.

A menekültkérdést tárgyaló nemzetközi jogi szakirodalom egyetért abban, hogy 1956 fordulópontot jelentett a menekültválságok nemzetközi kezelésében. A Magyarországról Ausztriába és Jugoszláviába távozó állampolgárok nem voltak ugyanis háborús menekültek, és nem minden esetben kényszer alatt hagyták el hazájukat. Mi volt tehát a státusuk? Miként lehetett megszervezni megsegítésüket és továbbszállításukat? Az 1956-os menekültkérdés kezelése óriási kihívást jelentett a nemzetközi közösség számára, és kikényszerítette a menekültkérdés új – az 1951-es genfi konvencióhoz képest jóval szélesebb – gyakorlati alapokra történő helyezését.

A magyar menekültválság által leginkább érintett ország kétségkívül a szomszédos Ausztria volt. Az alpesi ország viszonyulását a menekültekhez, illetve szerepét a menekültkérdés megoldásában kimerítően tárgyalta a szakirodalom, ezért erre nem térünk ki bővebben jelenlegi összeállításunkban. Cseresnyés Ferenc, Soós Katalin, Murber Ibolya és mások kutatásai bebizonyították, hogy 1956 novemberében a magyar menekültválság nemzetköziesítése és a magyar menekültek tömeges befogadása a Második Köztársaság új erkölcsi alapjait rakta le.⁵ Bécs önként vállalta a jó szolgálatot tevő tranzitország szerepét, és sikerrel kiállta első megbízhatósági próbáját a nyugati világ szemében az 1955-ben megkötött, az ország semlegességét garantáló államszerződés után. Néhány évvel ezelőtt Marjoleine Zieck, az amszterdami egyetem tanára alapos tanulmányt közölt az 1956-os menekültválság jogi szabályozásáról. Szerinte a magyar válság volt az 1951 után felállított nemzetközi menekültügyi rendszer első éles tesztelése. Ausztria megsegítése szükséges volt, mivel 1956 novemberében egyértelművé vált, hogy az ország képtelen megbirkózni a menedékkérő tömeggel. A nemzetközi közösség által szorgalmazott befogadás motivációi között négyet emelt ki: felelősség- és bűntudatérzés miatt, hogy a Nyugat évekig bátorította a „csatlós országok” felszabadulási kísérleteit, de 1956 őszen sem katonai, sem logisztikai segítséget nem nyújtott a magyar felkelőknek; ideológiai azonosulás, mivel a legtöbb magyar menekültről – mint látni fogjuk, nem mindig helyesen – azt feltételezték, hogy kommunistaellenes szabadságharcos; hasznos információs adatbázis kiépítése a szovjet világ működéséről

4 Thorpe, Nick: Migrant crisis: Hungary crossings echo 1989 and 1956. In: *BBC World Service*, September 6, 2015. <http://www.bbc.com/news/world-europe-34168084> (hozzáférés dátuma: 2016. október 4.).

5 Lásd például: Soós Katalin: Ausztria és a menekültügy. In: *Századok*, 132. (1998) 6. sz. 1119–1151.; Soós Katalin: 1956 és Ausztria. Szeged, 1999; Murber Ibolya: 1956 és Ausztria. Az 1956-os magyar események szerepe az osztrák történelmi irodalom tükrében. In: *Limes*, 18. (2006) 3. sz. 17–32.; Cseresnyés Ferenc: A nemzetközi menekültjog alkalmazása. Ausztria és az '56-os menekültek. In: *Múltunk*, 52. (2007) 1. sz. 169–186.

(nem szabad elfelejteni, hogy az őket befogadó nyugati országok számára a vasfüggönyön túlról érkező magyarok legalább olyan jelentős hírszerzési potenciált jelentettek, mint biztonsági kihívást); és nem utolsósorban az a körülmény, hogy az 1950-es évek utolsó harmadában a nyugat-európai országok és Észak-Amerika soha nem látott gazdasági fejlődésnek indultak, és folyamatos munkaerőhiányban szenvedtek. A fiatal, általában jól képzett magyar (többségükben fiatal és férfi) menekülteket könnyen integrálták a munkaerőpiacon.⁶

Kecskés D. Gusztáv pár évvel ezelőtt megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy a magyar menekültek befogadása az ENSZ segélyszervezeteinek legfontosabb „pilot projekt”-je volt. A projekt sikerességében fontos szerepet játszott a többoldalú politikai akarat, az érintett nyugati társadalmak beleegyezése és a bő pénzügyi keret. A közel kétszázézer magyar menekült megsegítésére 1956 novemberében és 1957 decemberében között százmillió dollárt fordítottak – mai árfolyamon több mint egymilliárd dollárt. Ennyi pénzre volt szükség a menekültek ideiglenes elszállásolásához és végleges széttelepítésük előkészítéséhez. A menekülteket „ideális” bevándorló csoportként tartották számon az őket befogadó országok kormányai, mivel a magyarok hálásak voltak a kezdeti támogatásért és készek mutatkoztak az egyéni beilleszkedésre. A nyugati tömegtájékoztatói szervek ugyanakkor hónapokon keresztül napirenden tartották a magyar menekültek ügyét, ezzel is a nyugati világ erkölcsi felsőbbrendűségét üzenték nemcsak a Szovjetunióknak, hanem a berendezkedő Kádár-kormányknak és a menekültek otthon maradt családtagjainak.⁷

Andreas Gémes 2009-ben megjelent tanulmánya árnyaltan közelíti meg a feltétel nélküli osztrák (és nyugati) befogadási politika gyakran mitizált és önlegitimációs eszközként használt képét. Gémes szerint tény, hogy a bécsi kormányzat 1956 novemberében bátor politikai döntést hozott, amikor humanitárius okokból túllépett az 1951. évi genfi konvenció határain, és attól függetlenül fogadta be az érkező magyarokat, hogy azok ténylegesen megfeleltek-e a politikai üldözött státusz jogi kritériumainak. Ausztriának azonban nem sikerült volna úrrá lennie a kialakult helyzeten a Nemzetközi Vöröskereszt és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága hatékony támogatása, valamint a fejlett nyugati országok hozzájárulása nélkül. A spontán szolidaritást és a kezdeti lelkesedést gyorsan felváltotta a menekültekkel szembeni társadalmi türelmetlenség, a nemzetközi segítségért való folyamodás. A helyi osztrák sajtót elárasztották a menekültek viselkedését rossz színben ábrázoló beszámolók, és a helyi lakosság tartott az olcsó munkaerő által teremtett versenytől.⁸

6 Zieck, Marjoleine: The 1956 Hungarian Refugee Emergency, an Early and Instructive Case of Resettlement. In: *Amsterdam Law Forum*, 5. (2013) 2. sz. 45–63.

7 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–168.

8 Gémes, Andreas: Deconstruction of a Myth? Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57. In: *Time, Memory, and Cultural Change*. [Published on the Web.] Eds.: Dempsey, Sean–Nichols, David. Vienna, 2009. (IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, 25.) <http://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxv/deconstruction-of-a-myth/> (hozzáférési ideje: 2016. október 7.).

Nem Ausztria menekültpolitikája az egyetlen kutatási terület, ahol jelentős eredmények és új irányzatok jelentek meg az utóbbi években. Fontos megemlíteni a magyar menekültkérdés egyik legizgalmasabb oldalát, amelyet Nóvé Béla nemrég megvédett PhD-disszertációja tárt fel. Nóvé vizsgálódásának középpontjában az a több mint háromezer fiatal magyar menekült áll, akik a civil életbe beilleszkedni képes társaiktól eltérően „foglyai” maradtak a hidegháborúnak, és a Francia Idegenlégióban kötöttek ki. Ebben a sajátos közegben talált menedéket az a rengeteg szülőnk nélkül külföldre szökött kamaszkorú, akik élettörténetében nyomasztó gyakorisággal köszönt vissza az elszakítottság, a gyökértelenség, a magány és a mindennapi nyers erőszakban történő szocializáció.⁹

Lapszámunk nyolc tanulmánya 1956 magyar menekültkérdését tárja fel az olvasó előtt. James P. Niessen, Kecskés D. Gusztáv és Nagy András a „magyar kérdés” világpolitikai vonatkozásaival foglalkozik. Niessen a korabeli „*Willkommenskultur*” kritikus elemzésével és az 1957-es osztrák „kvótaindítvány” ENSZ-vitáját vizsgálva megállapítja, hogy noha Ausztria nem érte el a kötelező kvóták elfogadását, a későbbi áttelepítési adatok azt igazolják, hogy hallgatólagos egyetértés alakult ki azon gyakorlatot illetően, hogy lehetővé és elfogadottá vált a második menedéket nyújtó országokból is az Egyesült Államokban történő letelepedés. Kecskés D. Gusztáv az Észak-atlanti Szövetség Szervezete (NATO) menekültválságra adott reakcióját vizsgálja. A szövetség levéltárában végzett kutatásai alapján bemutatja, hogy a NATO diszkrét – a nyilvánosságtól tudatosan elzárt –, de jelentős, több millió dolláros pénzügyi támogatást nyújtott a menekülteknek, valamint a menekültek segélyezése ügyében intézkedésekre ösztönözte a tagállamok kormányait. Nagy András azokat a magyar menekülteket vizsgálja, akik – többségükben névtelenül – tanúvallomást tettek 1957-ben a Bang-Jensen által vezetett ENSZ-vizsgálóbizottság előtt. A rosszul leplezett nyugati ellenszélben és a kádári, valamint szovjet titkosszolgálatok által jelentett nyílt fenyegetés mellett végzett tanúságtétel pótolhatatlan információkhoz juttatta a világszervezet munkatársait, de veszélybe sodorta a korabeli rendszer által „hazaárulóknak” tartott személyeket. Nagy szerint négy halálos ítélet következett az ENSZ számára végzett „hazaárulásból”, aminek híre egy lista tételeként végezte valamelyik mappában, akárcsak azok az információk, amelyeket korábban eljuttattak New Yorkba, s amiért életükkel fizettek.

A második tematikus alegységben három igen különböző helyzetű ország – az Egyesült Államok; a semleges, de nyugatbarát Svájc; a semleges, de szocialista rendszert működtető titói Jugoszlávia – menekültpolitikáját mutatjuk be. Deák Nóra a közel 44 ezer, 1957 folyamán az Egyesült Államokba telepített menekült befogadását mutatja be, kiemelve a szövetségi kormány erőfeszítéseit és a helyi társadalmak hozzájárulását. A magyar menekültek zöme az úgynevezett „Operation Mercy”, azaz „Irgalom művelet” során részesült ellátásban és gondozásban, előbb az inaktív státuszú Camp Kilmerben, a New Jersey államban található II. világ-

9 Nóvé Béla: „*Patria Nostra.*” 56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. [PhD-disszertáció, Eszterházy Károly Egyetem.] Eger, 2016. http://disszertacio.uni-eger.hu/17/1/N%C3%B3v%C3%A9_B%C3%A9la_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (hozzáférés ideje: 2016. október 7.).

háborús behajózási katonai bázison, amit menekültközponttá alakítottak át, és ahol az odaérkezők hosszan tartó regisztrációját is elvégezték. Deák Nóra szerint a magyar menekültek befogadása valódi amerikai sikertörténetté vált, ami lelkiert és önbizalmat nyújtott az ismeretlenek nekivágó, traumák által gyötört menekültközösségnek.

Tiphaine Robert levéltári források felhasználásával és életútinterjúk készítésével a Kádár-kormány hazatérési kampányát vizsgálta az 1956-os svájci magyar emigráció körében. A kutatásban sokáig mellőzött jelenség egyáltalán nem nevezhető marginálisnak: 1960-ig a közel kétszázézer magyar menekült majd egytizede, azaz több mint 18 ezer fő tett eleget a budapesti hatóságok felhívásának. A proszperáló, többnemzetiségű Svájcban nem okozott gondot a körülbelül 14 ezer magyar menekült befogadása. Az országban uralkodó jó körülmények ellenére meglepően sokan, a Svájcba érkezettek 12,4 százaléka döntött 1962-ig a hazatérés mellett. Mivel csalogatta haza a „szökevényeket” a magyar sajtó, a berni nagykövetség és nem utolsósorban a Magyarok Világszövetsége által támogatott budapesti propaganda? Mi motiválta azokat, akik végül hazatértek?

Kovács Attila tanulmánya a magyar menekültek jugoszláviai befogadását mutatja be. Az 1956-os humanitárius válság Magyarország déli szomszédját is érintette, mivel főképpen a délnyugati megyékből több ezren lépték át az akkor fegyveres őrízet alatt álló magyar–jugoszláv határvonalat. 1956. december elejéig a belgrádi kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy az illegálisan távozókat vissza kell szolgáltatni a magyar hatóságoknak. Kovács Attila szerint a később húszézer magyar menekült ideiglenes befogadását lehetővé tevő döntés meghozatalához két tényező járult hozzá: az ENSZ és a nyugati hatalmak diplomáciai nyomása, valamint annak felismerése jugoszláv részről, hogy az osztrák mintára megszervezett menekültgondozás elősegítheti és erősítheti az ország kedvező nemzetközi megítélését.

Tematikus lapszámunkat két, elbeszélő forrásokon alapuló tanulmány zárja. Lénárt András négy élettörténeten keresztül mutatja be az Ausztriába szökött magyar fiatalokúak beilleszkedési dilemmáit. Az Ausztriába érkezett fiatal ötvenhatosokat hőskölként, magyar szabadságharcosokként tartották számon. Egy ideig ötvenhatos magyarságukból éltek, ennek köszönhetően a széles körű támogatást, egyúttal kivívták a korábbi emigránsok ellenszenvét. A sokrétű támogatás a minél gyorsabb integrációt kívánta elősegíteni. A beilleszkedés viszont a befogadó ország nyelvének, munkamoráljának, a helyi társadalmi érintkezés szabályainak elsajátítását követelte meg, nem pedig a magyarságtudat kinyilvánítását, illetve ápolását. A megkérdozett menekültek esetében a fiatal kor és a középiskolás türelmi időszak kedvezett a viszonylag zavartalan „átzilipeléshez” az osztrák társadalomba.

Balogh Balázs írása a néprajz és a társadalomantropológia oldaláról közelíti meg az 1956-os magyar menekültek beilleszkedési paradigmáit és némi humorral fűszerezve rekonstruálja az új emigráns közösség összekovácsolásának formáit. Az eddigi identitásvizsgálatokból már ismert tényező volt a régi „amerikások”, valamint az 1945 körül érkezett „hontalanok” („dípi”-k, azaz *displaced persons*) közötti ellentét. Utóbbiak nem leplezett gyanakvással tekintettek az új – számukra idegen

szokásokat és magatartásformákat követő – magyar közösségre.¹⁰ A mindennapi életforma folyamatos átalakulásának, valamint a régi és az új szokások együttélésének néprajzi vizsgálatán keresztül Balogh Balázs kutatása bepillantást nyújt egy új, magyar–amerikai önazonosságú közösség születésének folyamatába.

Szívből reméljük, hogy lapszámunk hasznos tudományos támaszt adhat mindazoknak, akik érdeklődnek az 1956. évi magyar menekültválság iránt, és nem elégszenek meg a politikai szekértáborok által kínált egyoldalú magyarázatokkal, hanem a kérdés lényegét kívánják megragadni.

Stefano Bottoni

1956 AS REFUGEE CRISIS: NEW PERSPECTIVES

This thematic issue addresses the 1956 Hungarian revolution from the viewpoint of the humanitarian challenge the flight from Hungary of almost 200.000 civilians prompted in November-December 1956. The eight articles pledge to answer two fundamental and entangled questions: how did the Western world – and Titoist Yugoslavia – react to the refugee crisis, and which strategies of social and individual integration were elaborated by the Hungarians who had fled the country after the Soviet intervention? James P. Niessen, Gusztáv D. Kecskés, and András Nagy explore the global implications of the Hungarian refugee issue, which after approving to the United Nations became for years a matter of diplomatic battle between the two blocs. Nóra Deák, Tiphaine Robert, and Attila Kovács analyse the handling of the Hungarian refugees in three countries with a different institutional background: the United States, neutral and Western-allied Switzerland, and neutral but socialist Yugoslavia. In the last section, through the use of mostly narrative sources the articles of András Lénárt and Balázs Balogh explain how young refugees integrated into respectively the Austrian and the American society, without giving up their primary Hungarian identity. These contributions aim to provide the reader of a better understanding of the 1956 Hungarian refugee crisis in global historical perspective. They will hopefully also help avoid easy but inaccurate comparisons between the 1956 Hungarian refugees and the migrant crisis Europe is currently confronted from the both the war-pledged Middle East and Sub-Saharan Africa.

10 Erről bővebben: Papp Z. Attila: Beszédből világ. Amerikai magyar szervezetek és működtetőik – közelről. In: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Szerk.: Papp Z. Attila. Bp., 2008. 57–67. (Regio Könyvek.)